

О. В. ГАДЛО

ГРАФІЧНІ ЗОБРАЖЕННЯ НА КІСТЯНОМУ ВИРОБІ САЛТОВО-МАЯЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

В колекції Керченського державного історико-археологічного музею серед безпаспортних речей, придбаних ще до Великої Жовтневої соціалістичної революції, знаходиться уламок верхньої частини кістяного виробу, вирізаного з рогу старого оленя¹. Виріб має еліпсоподібне в плані устя, яке переходить у бічні виступи з отворами (рис. 1).

Рис. 1. Роговий виріб з гравіровкою.

Бокові отвори виробу закривалися дерев'яними вставками, закріпленими, очевидно, також дерев'яними цвяшками. Отвір від такого цвяшка зберігся у нижній частині, на правому виступі. Очевидно, устя закривала дерев'яна або рогова пробка. Вона прив'язувалася до виробу мотузкою, що проходила через два отвори по боках устя (один з таких отворів зберігся під краєм). Ця мотузка могла використовуватися і для закріплення предмету на поясі.

¹ Інв. № К-2346. Висловлюю подяку дирекції музею за дозвіл опублікувати пам'ятку, а також кандидату історичних наук Р. О. Юрі за допомогою під час написання даної публікації.

Край устя закінчується потовщенням шириною 7 мм, прикрашеним крапками та навскісними штрихами, що ритмічно чергуються і утворюють враження крученого паска. Бокові отвори облямовані рельєфними стрічками шириною 8—10 мм з циркульним орнаментом. У нижній частині були зображені великі дуже стилізовані квітки, виконані ретельно і чітко гострим інструментом (рис. 2).

Рис. 2. Прорисовка гравірувальних зображень на роговому виробі.

Над квітками, немовби на другому плані, розташовані чотири великих птахи. Вони зображені досить умовно і схематично, але автор мав на увазі птахів якогось певного виду. У них тупоносі голови, короткі шиї, великі тіла з навскісними штрихами, що імітують оперення, та підняті хвости. Крила майже не виділені. Можливо, що це погано літаючі птахи.

Виходячи з аналогій у сасанідському мистецтві (рельєфи, тканини), мотив зображеної квітки² і сама композиція (птахи над квітками, що слід розуміти як птахи серед квіток)³ умовно передають водяні зарості та снуючих серед них болотних птахів.

Вище орнаментального паска зображений вершник на коні, що їде повільно чи на мить зупинився, бо корпус вершника трохи нахилився вперед, а руки не випускають поводів. Контури вершника та коня зроблені дуже тонкими штрихами. Очевидно, зображення вершника і зображення квіток та птахів були виконані у різний час і, можливо, різними майстрами. Умовно переданий пейзаж згодом, очевидно, був осмислений і доповнений фігурою вершника. Отже, тут можна вбачати деяку сюжетну єдність, яка пов'язує окремі частини композиції.

Незважаючи на схематичний характер зображення вершника, деякі деталі малюнка передано дещо натуралістично. При цьому митець приділив особливу увагу не фігурі людини, а зображенню коня, підкресливши копита, суглоби довгих тонких ніг, довге сухорляве тіло,

² T. Arne. *La Suède et L'Orient*, Uppsala, 1914, стор. 117—122.

³ Fr. Sarre. *Die Kunst des alten Persien*, Berlin, 1923, табл. 97, 100, 101; A. Pope and P. Ackermann (ed.). *A Survey of Persian Art*, vol. VI, London. New-York, 1938—1939, рис. 198a.

невелику голову, вуха, очі та гриву. Він відзначив чепрак та сідло, яке має спереду і ззаду високу луку.

Сам вершник зображений більш схематично. Навскісні штрихи

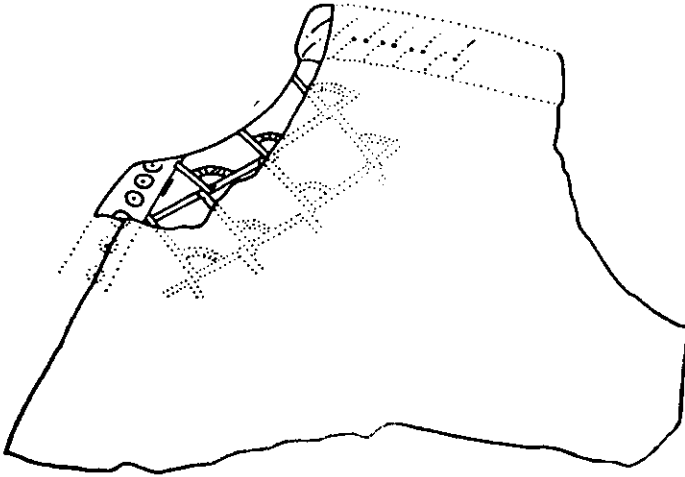

Рис. 3. Реконструкція орнаменту на зворотному боці рогового виробу.

біля паска та вертикальні штрихи за спиною мали передати деякі деталі спорядження, можливо, лука та сагайдака, що висів біля паска.

Зворотний бік цього виробу декорований сіткою переплетених стрічок, що утворюють ромби, нижні кути яких стягнуті заштрихованими дугами (рис. 3).

Для датування цієї пам'ятки важливе значення має квітка, яка пов'язує її з часом та ареалом салтово-маяцької культури.

Вперше такий мотив зустрічається у пізньосасанідській торевтиці (VII—VIII ст.)⁴ у вигляді витончених великих однопелюсткових квіток, що нагадують квітки водяної лілії⁵. У другій половині VIII — на початку IX ст. (час Салтівського могильника) цей мотив та його варіанти набувають значного поширення і зустрічаються на ювелірних виробах, які проникають далеко на північ, навіть до Швеції та Приуралля (рис. 4, 5).

Реконструкція правірування на звороті пам'ятки також вводить в коло сасанідських традицій у мистецтві степену. Тут, по суті, подано схему багатих рослинних орнаментів, що беруть початок з орнаменту на капітелі з Кале-і-Кубни і якими прикрашено срібні бляхи угорських сумок IX—X ст.⁶

Можна помітити певну стилістичну спорідненість графіки цієї пам'ятки з графікою сал-

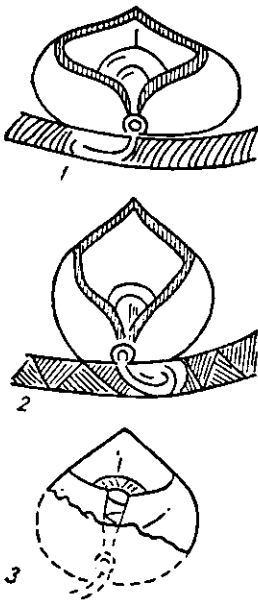

Рис. 4. Зображення «водяної лілії»:

1, 2 — на сасанідських блюдах; 3 — на роговому виробі з Керченського музею.

⁴ Див. Т. Агпє. Вказ. праця, стор. 117—122.

⁵ Вид рослини *Calla palustris*, fam. Araceae був визначений румунським геоботаніком Д. Радулеску, якій висловлюю щиро подяку.

⁶ N. Fettich. Die Metallkunst der Landnehmen der Ungarn.— *Archeologia Hungarica*, XXXI, Budapest, 1937, стор. 242, табл. XLI, LI; Fr. Saare. Вказ. праця, стор. 45—49, рис. 13.

тівських кістяних шийок бурдюків, з наскельними зображеннями Сулека та малюнками на стінах Маяцького городища, Абоби-Пліски, Преслави і цеглинах Саркела⁷.

Найближчою аналогією розглядуваному зображенню є графічне зображення вершника на одному з каменів Маяцького городища⁸. Їх поєднує не тільки спільний сюжет і манера зображення, а й трактування окремих деталей: в обох випадках однаково передаються передня та задня луки сідла. Заслугує на увагу характерна для пам'яток салтівської графіки манера зображення коня, близька до наскельних малюнків у верхів'ях Єнісею.

Шийки бурдюків, прикрашені гравіровкою, були знайдені під час розкопок Саркела⁹, Салтівського¹⁰ та Підгоровського¹¹ могильників. Зображення на всіх цих виробих відзначаються єдністю стилю, схожістю думок та почуттів, вкладених у них митцями. Особливо подібні один до одного екземпляри з Салтова та Саркела: на них хаотично зображені тварини і рослини. Тут і кінь зі зброєю, і козуля, і олень, і кабан, і риби, і птахи різних видів, і стилізовані зображення квіток.

Призначення зазначених предметів і сюжетні сцени на них не залишають сумніву, що вони з'явилися у кочовому або напівкочовому середовищі.

Точне місце знахідки розглядуваної пам'ятки невідомо.

Рис. 5. Зображення «водної лілії» на накладці з Салтівського могильника.

⁷ Н. Е. Макаренко. Археологические исследования 1907—1909 гг.— ИАК, вып. 43, СПб., 1911, стор. 9—34; Материалы для болгарских древностей. Абоба-Плиска.— Известия русского археологического института в Константинополе, т. X, Вена, 1905, Альбом, табл. LIII, LIV і LV; Люба Огненова. Рисунки на конницы върху вътрешнота крепост на Преслав.— Разкопки и проучвания, IV, София, 1949, стор. 195—207; Ст. Станчев. Разкопки и новотрите материалы в Плиска през 1948 г.— Известия на Археологическия Институт на Българския академия на науките, XX, София, 1955, стор. 190—193; М. И. Артамонов. Средневековые поселения на Нижнем Дону.— ИГАИМК, вып. 131, Л., 1935, стор. 99—106; його ж. Саркел—Белая Вежа.— МИА, № 62, М.—Л., 1958, стор. 45—48; Hjalmar Appelgren—Kivialo. Alt-Altäische Kunstdenkmäler, Helsingfors, 1931, рис. 78—87.

⁸ Н. Е. Макаренко. Вказ. праця, стор. 28—29, рис. 29.

⁹ М. И. Артамонов. Саркел—Белая Вежа.— МИА, № 62, М.—Л., 1958, стор. 40—43, рис. 27; В. Д. Белецкий. Жилища Саркела—Белой Вежи.— МИА, № 75, М.—Л., 1959, стор. 42.

¹⁰ С. А. Семенов-Зусер. Дослідження Салтівського могильника.— АП, т. III, К., 1952, стор. 282, рис. 5.

¹¹ С. А. Плетнева. Подгоровский могильник.— СА, М., 1962, № 3, стор. 248—250, рис. 6.

А. В. ГАДЛО

ГРАФИЧЕСКИЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ НА КОСТЯНОМ ИЗДЕЛИИ САЛТОВО-МАЯЦКОЙ КУЛЬТУРЫ

Резюме

Публикация посвящена описанию изделия из рога оленя, которое хранится в Керченском государственном историко-археологическом музее. Автор определяет изделие как небольшой походный сосуд для хранения сухих припасов: соли, растертых трав и т. п. На основании графических изображений предмет датируется VIII—IX вв. Он, по-видимому, был изготовлен в кочевнической или полукочевнической среде и связан с носителями салтово-маяцкой культуры, обитавшими в Южном Приазовье.